

A hatalmas vállalkozás, tűnődjünk el végül ezen, Lendvai professzor teljes életművének kontextusába is beilleszthető. Ahogy az *Előszó* maga is utal rá: *A Gonosz birodalmi* egy trilógia záródarabjaként fogható föl. A trilógia nyitóműve a nyolcvanas évekbeli kandidátusi disszertáció, a *Protestantizmus, forradalom, magyarság* (Akadémiai, 1986), középső kontribúciója a kilencvenes években született akadémiai doktori értekezés, a *Közép-Európa koncepciók* (Áron, 1997), „kiegészítő szatírtájéka” – maga az *Előszó* minősíti így – pedig *A fiatal Lukácsról* (Argumentum–Lukács Archivum, 2008) fél évtizede írott monográfia. A mostani *opus magnum*-ot valóban mély kapcsolat fűzi mindegyik korábbi könyvhöz. Az első fogalmazza meg a problémát: szembe-sít a vallási eszmék társadalmi-politikai felhasználásával, föltárva a forradalmi radikalizmus protestáns eszkatológiába nyúló gyöke-reit. A második járja körül a helyszínt: a közép-és kelet-európai társadalomfejlődés és eszme-történet történetfilozófiai szempontú reflexi-ójával szolgál. A harmadik pedig a mostani mű egyik főszereplőjének pályakezdését nagyítja ki: az arisztokratikus polgárból radiká-

lis kommunistává – és apolitikus metafizikus-ból elkötelezett ideológussá – váló fiatal Lu-kács egyszerre megdöbbenően irracionális és mélyen racionális pálfordulásának részle-tező történetét meséli el.

A kötetet, ismételjünk, bizvást lehet *opus magnumnak* minősíteni. Hatalmas anyagot mozgató, számtalan hosszú idézettel operáló, aprólékos szövegelemzéseket végző és – amint eddigi kritikusan is megfigyelték – szerfelett „zsúfolt” munka. Legutolsó mondatai szerint, „[k]eresztény szempontból a Gonosz végső leküzdése természetesen csak megváltás révén lehetséges, egy szekularizált, mondhatni *als ob* kereszténység alapján viszont magunknak kell megküzdenuünk a gonosszal, és magunkat kell, ha nem is megváltani, de lehetőség sze-rint a jó szintjére emelni egy folyamatos küz-delemben.” (550.) Ez pedig, a monográfia egésze ezt üzeni, végül is, a Gonosz huszadik századi elszabadulásának minden rémületes tapasztalata ellenére sem lehetetlen. (*Lendvai L. Ferenc: A Gonosz birodalmi. Budapest: Áron Kiadó, 2011*)

Perecz László
filozófiatörténész

A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában

A reneszánszban az ember kerül a világegye-tem középpontjába, s a centrum a szem lesz: új vizuális kultúra születik, melyben a festészet és a tudomány szoros kapcsolatban áll. Ezért tartotta *Leonardo da Vinci* (1452–1519) az em-beri szemet a geometria, egyáltalán az egzakt tudományok és a művészet megalkotójának.

A művészet és a tudomány határterületén álló térkép az érdeklődés homlokterébe került és az új világnézet kifejezője lett. Az új világ-kép megnövelte az ember közvetlen földrajzi

leképezése iránti igényét, amely a festészetben éppúgy jelentkezett, mint a térképészetben; az utóbbit a nagyméretarányú regionális térképek megjelenése jelzi.

Mivel a festészet a reneszánszban a pers-pektíva révén szoroson kapcsolódott hozzá, az itáliai reneszánsz művészeknek a festészet-ről szóló munkái a gyakorlati geometriát is érintették. Erről tanúskodnak a firenzei mű-vészek, *Leon Battista Alberti* (1404–1472) és *Piero della Francesca* (kb. 1404–1472) művei.¹

¹ Alberti, aki Róma térképét elkészítette, a térképfelvétel módszereit is tárgyalta.

Ehhez a vonalhoz tartozik *Albrecht Dürer* (1471–1528) is, aki 1525-ben geometriai tan-könyvet adott ki, és térképeket metszett fába.

A térképészeti módszerek igen korai összefoglalását adta a wittenbergi matematikaprofesszor, *Georg Joachim Rheticus* (1514–1574) *Chorographiá*-jában.² Műve csak kéziratban maradt fenn, ugyanúgy, mint a svájci lutheránus pap, *Sebastian Schmidt* (1533–1586) 1566-ban írt munkája, a *Chorographia et Topographia*, amely a nagyobb méretarányban való térképezéssel foglalkozott. Ugyancsak az 1566-os évből való *Tilemann Stella* (1525–1589) *Methodusa*, amelyben egy nagy topográfiai térképmű koncepcióját írja le.³ Stella, akárcsak Rheticus és Schmidt, lutheránus volt.

A reformáció alatt az a felfogás alakult ki, hogy az Isten által teremtett földfelszín Isten képét tükrözi vissza, így a térképezés Istennek tetsző cselekedet, az istencsereget egy különleges formája. Ezt a felfogást találjuk mind Stella, mind Rheticus írásaiban. Ami Homérosznál még isteni tevékenység volt, az most itt Istennek tetsző alkotási aktus lesz.

Természetesen a regionális térképezés 16. századbeli felvirágozásának sokkal profánabb okai is voltak. Így a kereskedelmi fellendülés, a határok jelentőségének növekedése a területi államok kialakulása következtében, a népességnövekedés és a fellendülő állami adó- és közigazgatás-szervezés.

Magyarország lakossága a 15. század végén meghaladta a négymilliót (ebből 20% volt

² Utolsó éveit Krakkóban töltötte, ahol orvosként működött. Ez a ténykedése vezette Magyarországra, ahol meghűlés következtében 1574. december 4-én, Kassán hunyt el.

³ A térképhez Magyarországon is gyűjtött anyagot 1560-ban. A mű nem készült el, a hatalmas anyaggyűjtemény megsemmisült. Megmaradt viszont a magyarországi útinapló, amelynek alapján képet kapunk, hogy milyen jellegű volt az anyaggyűjtemény.

nemzetiségi). A 15–16. század fordulójára hazánkban európai jellegű településhálózat épült ki, amely ekkortájt 20 ezer körüli településből tevődött össze. A településhálózat gerincét a kb. 800 bányá-, szabad királyi és mezőváros alkotta, és a városi népesség 25–30%-a iparúzó volt.

Magyarország vonatkozásában ennek külön oka is volt. Az 1526-os mohácsi csatavesztést követően az ország három részre szakadása, a keresztény Európát fenyegető török előrenyomulás élénk érdeklődést váltott ki Nyugat-Európában a magyarországi hadszíntér iránt. Az események felkeltette figyelmükre köszönhetjük az első magyar térkép kéziratának, *Lázár deák* 1514 körül készült munkájának kiadását.

Lázár műve polgári céllal készült, térképén még nyoma sincs katonai célú információknak, de utána térképészetünk beletorkolt egy lényegében hadi célú kartográfiába. Hazánk 1526-tól 1723-ig hadszínterré vált, így két évszázadon át a katonai célú térképek kerültek előtérbe. Jellemző a 16. század második felének és a teljes 17. századnak magyarországi térképeire, hogy rajtuk, kevés kivétellel, hadi seregek, táborok, és a császár vagy a szultán képei láthatók.

A topográfiai térképezésnek a 16. században még kevés irodalma volt, a munkák egy része meg sem jelent nyomtatásban. Ennek több oka volt, például az is, hogy az uralkodó körök ha támogatták is a szolgálatukban álló térképező szakemberek tevékenységét, nem tartották kívánatosnak a térképezés művészetének elterjedését.

A csekély irodalmi aktivitás másik oka abban rejlett, hogy a térképezéssel ekkor még aránylag kevesen foglalkoztak, nem indult meg a professzionizálódás, a topográfiai térképezés intézményi alapja nem jött még

létre, a módszertani munkák iránt érdeklődő réteg még igen gyér volt.

Módszertani művekre nem volt szükség, mivel a térképezés és várépítés ismereteinek továbbadása generációról generációra az egyes műhelyekben, sokszor az egyes családokon belül történt.

Pálffy Géza történésznek, az MTA Történettudományi Intézet főmunkatársának az Angielini várépítész-család térképészeti munkásságát új kutatási eredményei alapján feltáró, kiváló, 94 oldalas, 32 térképet és váralaprajzot színes táblán közlő magyar és német nyelvű kismonográfiája négy fejezetre oszlik.

Az első fejezet, a *Bevezetés*, a 16. századi törökellenes határvédelmi rendszer első térképeit ismerteti térképtörténeti források alapján.

A hét országot átfogó közép-európai történetírás szakemberei majd egy évszázada jól ismerik és használják a Bécsben, Karlsruheban és Drezdában fellelhető vaskos albumokat (térképgyűjteményeket), összesen öt kötetet, amelyek nagy számban tartalmazzák egykori magyar- és horvátországi várak alaprajzait vagy oldalnézeti ábrázolását.⁴ A várábrázolások mellett a díszesebb megjelenésű *bécsi és a karlsruhei gyűjtemény* öt térképen mutatja be a 16. század második felére újonnan kiépített törökellenes határvédelem sok száz kilométer hosszú rendszerét az Adriai-tengertől északkelet felé húzódó irányba. A horvát és szlavón végvidéki főkapitányságot, a Mura és a Duna között fekvő kanizsai és győri generalátust, a komáromi erődítmény háttérországát jelentő Csalóközt, a Garam mentén fekvő alsó-magyarországi bányavárosokat oltalmazó ún. bányavidéki végeket és a felső-magyarországi főkapitányságot.

⁴ A kötetek a horvát, szlovén, osztrák, magyar, német, szlovák és román térképtörténet-írás nagy forrásértékei.

A *drezdai kötet* értékét egy kéziratos Magyarország-mappa növeli, amely a legkorábbi kéziratos Magyarország-térképeink kiemelkedő darabja. A térkép szerkesztését első publikálója 1566 előtti időre tette, az újabb kutatások szerint azonban az 1570-es években keletkezett. A térkép Nicolo Angielinihez köthető, akihez egyébként a karlsruhei, általa szignált Felsőmagyarország-térképe alapján a teljes atlaszok anyagát is kötik. A legújabb művészettörténeti vizsgálatok egyenesen úgy vélik, hogy a kódexcsoportban található munka kompiláció, amelyet Nicolo Angielini saját és más szerzők lapjai alapján másolt egybe.

A második fejezetben, *Az Angielini család a magyar–horvát hadszíntéren*, a szerző egy, a térképtörténetészek által sokáig homályba vesző rejtély megoldását adja.⁵

Pálffy Géza kimutatta, hogy az eddigi elképzelésekkel ellentétben az 1560–1570-es években nem egy, hanem három Angielini nevű várépítész működött a Habsburg Monarchia törökellenes magyar- és horvátországi hadszínterén. Natale és Nicolo testvérek voltak, míg Paolo az előbbi fiaként folytatta apja és nagybátyja mesterségét, a térképezést.

A harmadik fejezet *Egy családi vállalkozás: az Angielinik térképészeti tevékenysége* címet viseli, és a megjelent munkákat állítja sorba, írja le létrejöttük körülményeit.

Az Angielinik a Kárpát-medencében ez időben szolgált itáliai várépítészek közül, természetesen a várfelmérések mellett, elsősor-

⁵ Szathmáry Tibor 1993-ban felfigyelt arra, hogy Nicolo Angielini mellett felbukkan egy bizonyos Natal Angielini is. A térképtörténetész úgy vélte, hogy Natal és Nicolo valószínűleg ugyanaz a személy. Egy bizonyos Nicolo Angielini, aki karácsonykor született. Karácsony ugyanis olaszul *natale*. Hasonló véleményt vallott több történész kutató, s korábban maga a szerző is.

ban az új határvédelmi rendszer ekkor kiépülő nagyobb egységei, az ún. végvidéki főkapitányságok helyszíni felmérésére és térképi ábrázolására specializálódtak.

A történetész szakember széles körű és alapos vizsgálataira bizony nagy szüksége volt a közép-európai történetírásnak, mert az Angiolini-térképek szerzőivel és keletkezésük körülményeivel kapcsolatban több probléma várt tisztázásra.

A szerző kutatásai során az Osztrák Nemzeti Könyvtárban megtalálta Natale Angiolini mindaddig ismeretlen határvédelem-térképét a születőben lévő kanizsai főkapitányságról, és a bécsi Udvari Haditanács és az Udvari Kamara újonnan feltárt iratanyaga alapján bizonyította, hogy a szinte „családi vállalkozásban” egymás térképeit rendszeresen javították, többször átdolgozták.

Tevékenységük bizonyíték arra, hogy az oszmán hódítás jelentős fejlődésre készítette a közép-európai Habsburg Monarchia térképészetét. Munkájuk a 18. századi katonai felmérések legkorábbi előzményének tekinthető, és kiemelt helyet foglal el az európai topográfiai térképészet történetében.

A negyedik fejezet az *Összegzés: a rendszeres haditérképészet közép-európai kezdetei*.

Pálffy Géza munkája fontos tapasztalatul szolgál arra, hogy a közép-európai és magyar térképtörténetnek nem szabad csupán egy-egy térképben gondolkodnia, miként például a Nicolo Angiolini-féle országmappa esetében

ez ideig történt, hiszen Közép-Európa törökellenes magyar és horvát végein már a 16. század közepén is helyszíni felmérésekre építő, rendszeres térképezés folyt, amelynek során az elkészült térképeket időről időre újra átdolgozták.

Bár a korabeli munkák közül napjainkra alig néhány példány maradt fenn, ez mégsem kérdőjelezheti meg a kötetben forrásadatokkal is bizonyított igen jelentős országfelmérési tevékenységet, amelyre a térség mai országainak térképészete méltán lehet büszke.

A szerző munkája azt is bizonyítja, hogy a 16–17. századi kéziratos térképek kutatásakor az első lépés mindig a mappákat készítő mesteremberek életének és tevékenységének levél-, kézirat- és térképi forrásokra építő, szisztematikus feltárása. A korabeli államigazgatás és a katonai bürokrácia fennmaradt iratai: a kinevezési és megbízási okmányok, a fizetési listák, a költségtérítés iratai, a panaszos beadványok és kérvények mind életpályát és tevékenységet bizonyító forrásdokumentumok. Ezzel a kutatási módszerrel ugyanis az Angiolinik és térképeik számos rejtélye már korábban megoldódott volna. (*Pálffy Géza: A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Budapest: Archivum–Magyar Országos Levéltár magyar és német nyelvű kiadása az MTA Történettudományi Intézet, a NKÖM és az NKA támogatásával, 2011, 94 o., 32 térkép*)

Klinghammer István

egyetemi tanár, az MTA rendes tagja

A fejlődésértelmezés új opus magnuma

Nagy fába vágta fejszójét Szentés Tamás, amikor elfogadta a *Nemzetközi gazdaság* sorozat (Akadémiai Kiadó) sorozatszerkesztőjétől a felkérést: egy kötetben összegezze a nemzet-

közi és hazai szakirodalom eddigi eredményeit a *Fejlődésgazdaságtan* mesterkurzus számára. Világos volt, hogy egy tankönyv méretű tanulmányba nem férhet bele az elmúlt öt évtized minden kutatási eredménye. Az is tudható volt, hogy a tankönyvi követelmények mellett szükséges lesz egy kézikönyvsze-